

Čtenářství a knihovny do konce 16. století

IV. Rukopisná kniha z hlediska obsahu

Jindřich Marek

Rukopisná kniha z hlediska obsahu

Základní literatura

- JAKOBI-MIRWALD, Christine. *Das mittelalterliche Buch: Funktion und Ausstattung*. Stuttgart: Reclam, 2004.
- *Medieval writing*. Dostupné na www:
<http://medievalwriting.50megs.com/word/categories.htm>

Fenomén čtení a knižní kultura

- schopnost čtení
 - nebyla ve středověku právě rozšířená
 - benediktinská řehole předpokládala individuální četbu
 - mnoho lidí umělo číst, ale ne psát
- jednotlivé knihy
 - rozdílné funkce podle způsobu svého užití
- podoba knih
 - určována také literárními žánry
- racionalizace a komercializace knižní produkce kolem 1200
 - později podpořeno zavedením papíru a knihtiskem

Prostředí četby ve středověku

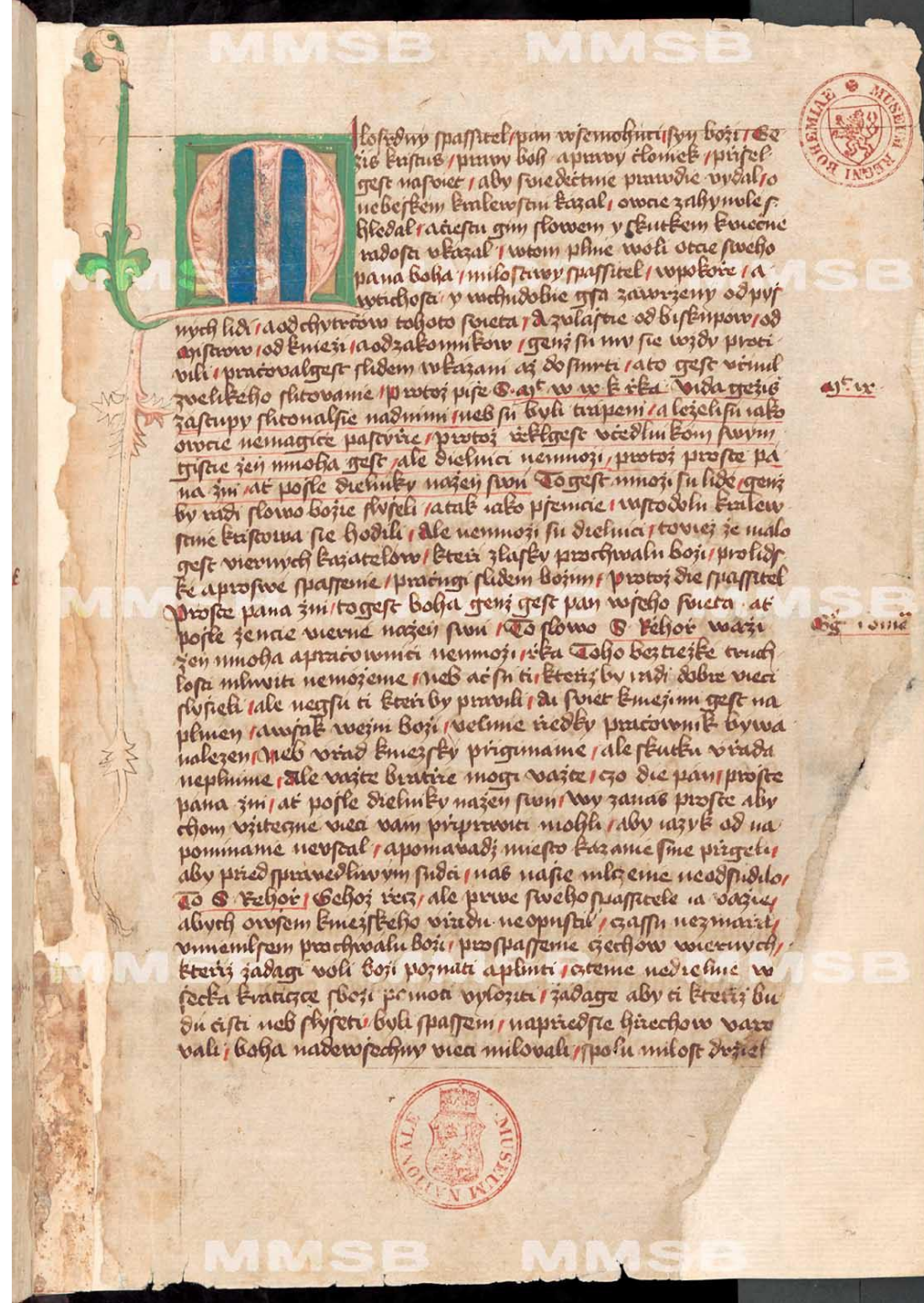
- kostelní
- klášterní
- biskupské a panovnické dvory
- města
- univerzity

Obsahové skupiny

- Bible (též části)
- liturgické knihy: misál, evangelistář, žaltář, breviář
- teologická literatura a nábožensky vzdělávatelná próza
- přírodní vědy
- právo
- kronika, epika, román, básnictví
- knihy hodinek

Členění textu v knize

- folia kodexu
- řádky oddělené podle interpunkce
 - hlasité čtení
- proškrtávání a „interpunkce“ podle logických celků
 - tiché čtení

Bible

- základ pro liturgické knihy i pro populární výklady
- Starý a Nový zákon, viz <https://cs.wikipedia.org/wiki/Bible>
- ve středověku používán zejména latinský překlad (Vulgáta)
- od 13. století (zejm. Paříž) kapesní Bible: dva sloupce, tenký papír
- ilustrované Bible (z našeho prostředí: Velislavova)

Bible

- Latinský rukopis Starého zákona z poloviny 15. století: NK, [IA 52](#) (4r)
- Latinská Bible Jana Gaudencia, stoupence Jana Želivského: [Osek 72](#) (7r, 1r, 1v, 2r)

causa apud hebreos dupliciter dicitur
 comprehendit. **Q**uod maxime idcirco
 facta erat quod philosophi dogmata
 ante uidebantur. **D**emum ubi uicq;
 facti aliquid spiritus testat depre-
 a se: spiritus scilicet a alio mptu h se
 a omo tucantur ut rei satisfi-
 cent. **A**rchamii fide no ulgu-
 ret: nec se qd putaret pmo au-
 ator hie cellulas allegandue
 mediuo suo extra uer: qd diu-
 si eade septuaginta: ai ariusius
 eiusde procolomei ppapistes. **E**t
 no mltos p qe: iosephus m-
 tale retulit: si una basilica q
 ggnatos contulisse sbat no pba-
 se. **A**liud e em uate ee auid ee
 mptete. **I**bi spiritus uera pdiat
 h euiduo uox copia ea q' illi
 gur tuist: h forte puato: e aut
 econonmali xenofotus i ploms
 pythagora i dmo sicis phest
 fone agflata rehoica smone
 spu tuistulisse: a alie de iudem
 libe p hie mptes. **A**li iuplas
 spae sbe testis: coauit: ut qd illi
 tuant: h mptu ee menta se.
Quod q' duna uetes: a mne
 p pporu studia i do: om qd pos-
 sic labdm. **A**li mptati sunt
 an aduentu xpi: qd nesciebant
 dubie p sbat smie: eos post
 pax: i tui: e no ca pphaz qm
 hystoria sbom: **A**li em aut
 alt uisa nauat: **Q**uod melius i
 cellisimo: mele i pferm: au-
 di i emle obitudo: austulca
 no dano: no repheo hie: **E**t
 co fident: autas illis aples p
 fero: **I**stori os m se sonat
 qd an pphaz me spua: **A**uisma
 uitoe logo: **A**ngb: vltimu pene
 qd mptetes tenet. **Q**uod luoc
 torqre: **Q**uod mptuatu aude qd

me gatus. **S**icuti in iudeo uide-
 t' eme mtoym hebes diu fari
 vrbu mptos q' sate. **Q**uod illi hnt
 det: tu codices no hent. **A**liud
 e si qd se ppa ab aplis v' smpa
 testio: pbaunt: remedat' tra-
 se: **E**xempla: **L**atia q' gra: q' m
 qm hebra: **V**m conlia: i vnde
 h' aut te de pcor desoh: h' mne
 ut qz me tati opus subie sca-
 tu: **A** geneft exordiu cape oio
 m h iuues q' possim eodi spui
 q' nra s' l'is: m latini eos h' p-
 fere fecerunt em.

Incipio canit de celli itaq;
 tui aut erit iams i vacua: et
 tenebre erit sup facie abyssi:
 spūs dñi febat si: aq̄s dñatq;
 os suū lux: et sta ē lux. **E**t vidit
 de luce q' eet hō: i diuisit lucē a
 tenebris appella q' luce die et
 tenebris nocte: **S**emq; ē vespe et
 mane dies vñ: **D**ixitq; dñs: fiat
 firmamētū i me: **A**q̄p: i didat a
 quis abaq̄s: i se: os firmā: **D**i-
 stiq; aq̄s q' erit s' firmā: **A**lbi
 q' erit s' firmā: **E**t firmē ita v-
 ut q' os firmā: celi: **E**t firmē
 vespe i mane dies s' dñs: **T**er-
 uo de: **A**q̄p: erit aq' q' s' celo: s'
 iloai vñ: i appear auidā firmē
 q' q' ita: **E**t voca' os auidā: tū
 oagruos q' aq̄p: appella' ma-
Et vidit os q' ee bonū: **E**t ait q'
 mēt' tū herba vñtē: i faciet
 seme: i lignū pomifera: facies
 fructū: uq' gen' suū: **T**u' semē
 i seme: q' s' sup tū: **E**t firmē
 ita: **E**t parit' tū herba vñtē
 i affente: **S**em uq' gen' suū: **A**l-
 gnūq; facies: s' tū: **H**erba vñtē
 q' dñs: **S**emē: s' dñm spēm suā: **E**t
 vidit os q' ee bonū: **S**emq; ē
 vespe i mane dies: **D**ixit autē
 dñs: fiat lucidā: i firmā: celi: i
 diuidat die: tenebris: i nocte:
 i firmē: **I**stiq; i q' q' i dies: i dies
 i v' lucat i firmā: celi: et illu-
 ment' tū: **E**t firmē ita: **I**stiq;
 os duo mag' lucat: **L**ucate mag' ut
 e: **P**essore: i lucate nūm' ut p
 est' nocti: i stellaz: q' posuit aq̄s
 i firmā: celi: ut lucat sup tū:
 i p' cent die: ac nocti: i diuidēt
 lucē ac tenebris: **E**t vidit os q'
 ee bonū: **E**t firmē vespe i mane
 dies q' dñs: **D**ixit epā: os produ-
 cat aq' repale die: vñtē: et

Bible

- Nový zákon zamojských (český), po 1430: [NK, XVII C 56](#) (1r)
- Bible Kunše oltářníka (lat.), 1389: [KNM, Nostická knihovna Ms f 1](#) (7r, 9v)
- Bible olomoucká (česky), 1417: [VKOL, M III 1/1](#) (1r, 1v)
- Mikulovská Bible (česky), 1. polovina 15. století: [MZK, Mk 1](#) (2r)
- Starý zákon, tzv. Klementinský iluminovaný nebo Kutnohorský (česky), kolem 1440: [NK, XVII A 34](#) (1r, 20v)
- Starý a Nový zákon – Codex gigas, počátek 13. století: [KB, A 148](#) (253r)
- Velislavova Bible (ilustrovaná), polovina 14. století: [NK, XXIII C 124](#) (4r)

Evangelistář, žaltář, liturgické knihy I

- církevní rok
 - začíná adventem, skládá se ze svátků temporálu, sanktorálu a *commune sanctorum* (viz i https://cs.wikipedia.org/wiki/Liturgick%C3%BD_rok)
 - pro každý svátek byly určeny perikopy (úryvky z Bible), epištolní (ze Starého zákona či častěji Pavlových listů) a evangelní (z jednoho ze čtyř evangelií)
- lekcionář
 - obsahuje perikopy řazené podle pořadí církevního roku
- evangelistář
 - obsahuje evangelní perikopy (evangeliář obsahuje celá čtyři evangelia)
 - v iluminovaných rukopisech kánonové tabule a evangelisté jako písaři

Evangelistář, žaltář, liturgické knihy II

- žaltář
 - obsahuje starozákonní knihu Žalmů (vlastně modlitby)
 - často střídání modrých a červených iniciálek
- breviář
 - obsahuje texty potřebné k soukromé modlitbě denní modlitby církve, kterou se modlí kněží
- misál
 - obsahuje modlitby, které přednáší kněz při mši a také mešní řád a zvláštní obřady pro některé liturgické dny

Liturgické knihy

- Evangelistář: Vyšehradský kodex: [NK, XIV A 13](#) (107v)
- Žaltář, tzv. glosovaný, první polovina 13. století + konec 13. století + poslední třetina 14. století: [KNM, XIV D 13](#) (7v, 38r)
- Žaltář Hanuše z Kolovrat, 1438: [Osek 71](#) (2v)

Liturgické knihy

- Evangeliář zábrdovický, 2. polovina 11. století: [VKOL, M II 74](#) (116r)
- Evangeliář olomoucký (česky), 1. polovina 15. století: [VKOL, M II 249](#) (1r)
- Lobkovický breviář: [NK, XXIII F 202](#) (69r, 111r, 1r, 1v)
- Štěpanický misál, první čtvrtina 14. století: [NK, VI B 25](#) (7v, 59r)

Teologie

- Řádná glosa k vybraným starozákonním knihám, 2. čtvrtina 13. století: [KNM, XII B 12](#) (2r, 2v)
- Řádná glosa k Pavlovým listům, 2. čtvrtina 14. století: [KNM, XII A 7](#) (1r, 6r)
- Tomáš Akvinský, Catena aurea, 2. polovina 14. století: [NK, I A 55](#) (2r)

Přírodní vědy

- Tomáš z Cantimpré, De natura rerum, poslední čtvrtina 14. století:
[NK, XIV A 15](#) (34r)
- Tomáš z Cantimpré, De natura rerum, první čtvrtina 15. století:
[NK, X A 4](#) (46v)

Právo

- Graciánův Dekret s glosou, 14. století: [NK, Teplá MS. E 59](#) (19v)
 - provenience: severní Itálie

Legendy a epika, román

- legendy o českých světcích (Pasionál)
 - Staročeský Pasionál, 1395: [NK, XVII C 52](#) (47r)
- Alexandreida
 - Historie o Alexandrovi Velikém (latinsky): [NK VI G 21](#) (2v, 3r); český zlomek Alexandreidy XXIV B 144
- Tristram a Izalda
- Kronika trojanská
 - Kronika trojanská (rukopis, z něhož se tisklo), 1468: KNM, I E 18

Kroniky

- Kosmova kronika (tzv. Budyšínský rukopis), 1. třetina 13. století: [KNM, VIII F 69](#) (1r)
- Kosmova kronika – Codex gigas, počátek 13. století: [KB, A 148](#) (293r)
- Sborník kronik k českým dějinám, 15. století: [NK, I D 10](#) (1r)
- Dalimilova kronika, tzv. lobkovický rukopis, 2. čtvrtina 15. století: [NK, XXIII G 87](#) (21v, 28r)
- Dalimilova kronika (latinský překlad), 1330-1340: [NK, XII E 17](#) (2v)

Básnictví

- lyrika
 - básně, často dochované v opisech augustiniána Oldřicha Kříže z Telče

Knihy hodinek

- Modlitební kniha Jana z Rožmberka, 1440-1454: [NK, XVII J 8](#) (24r, 33v)
- Modlitební kniha Ladislava Pohrobka, 2. pol. 15. století: [Teplá MS. c 87](#) (93r)
- Hodinky české královny, 1390-1395: [KNM, V H 36](#) (1v, 2r)
- Žaltář Johanky Trčkové, 1511: [NK, XVII J 5](#) (1v)
- často importy ve sběratelských šlechtických knihovnách
 - Rohanské hodinky ze Sychrova, 1490-1510 (a pozd. dodatky): [NK, VI D 25](#) (2r, 14r)

Zkratky knihoven

- NK Praha, Národní knihovna ČR
- KNM Praha, Knihovna Národního muzea
- MZK Brno, Moravská zemská knihovna
- VKOL Olomouc, Vědecká knihovna
- KB Stockholm, Kungliga biblioteket

Výzdoba rukopisné knihy

Et tunc dixerunt, testimonia eius: & precepta quod
dedit illis. **U**erba eorum.
Domine deus noster tu exaudiebas eos: deus tu
propitius fuisti eis: & ulciscens in omnes adiuuans
Exaltate dominum deum nostrum: & adorare in monte

Strana v rukopisu

- „manuscript matrix“ (Stephen G. Nichols), trendy
 - materialita knihy
 - ekologie
- působení strany v rukopisu v několika plánech
 - samotný text
 - iluminace
 - rubriky, komentáře, výzdoba, marginálie
- tradiční přístup se snažil „očistit“ text od netextových znaků
- jednotlivé zápisy nejsou odrazem dokonalého archetypu, který vyjadřoval autorskou intenci a postupně se kazil, ale „performancemi“, které se uskutečňují v určitém prostředí a zahrnují sociální kontext

Výzdoba rukopisů: terminologie

- [bordura](#)
- [drolerie](#)
- [fleuronnée](#) (dříve též filigrán, nitkovité rozviliny)
- [iluminace](#)
- [iniciála](#)
- [miniatura](#)
- [medailon \(clipeus\)](#)
- [ornament](#)
- [schéma \(diagram\)](#)
- [výzdoba](#)

Děkuji vám za pozornost

Kontakt: jindrich.marek@ff.cuni.cz